

France Bezljaj

Filozofska fakulteta v Ljubljani

SLOVENSKO, KAJKAVSKO IN ČAKAVSKO *kača* »serpens«

Vrsta besednih družin bi potrebovala izčrpnije in obsežnejše analize, preden bi zgoščen povzetek najvažnejših izsledkov našel svoje mesto v etimoloških slovarjih. Tega, žal, ni mogoče vedno opraviti, ker je leksičnega gradiva preveč, da bi ga en sam delavec mogel v svojem življenju vsestransko pregledati. Celo pri besedah, ki so splošnoslovanske in se že dolgo zde zadovoljivo pojasnjene, odkrije neredko sistematično brskanje po izraznem fondu vseh slovanskih jezikov nove vidike ali vsaj bistveno važna dopolnila. Kadar pa je areal besede tako omejen, kakor pri našem *kača*, se je komaj mogoče še opirati na skope podatke v dosednji strokovni literaturi.

Miklošič v svojem etimološkem slovarju (str. 108) samo registrira slovensko *kača* »Schlange« in *kača ljutica* »vipera«. Berneker, I 465, ki opozarja tudi na kajkavske in čakavske oblike, se sklicuje na Meilletovo mnenje, da so imena kač največkrat tabuirana. Beseda se mu zdi nejasna in samo z rezervo opozarja na možnost povezave z glagolom *kačiti*. Še pred njim je Štrekelj, Zur slavischen Lehnwörterkunde 31 mislil, da je *kača* izposojeno iz romanščine. Res je latinsko *cochlea* »polž« dalo v Toskani *coccia*, vendar so pomeni »polž, školjka, strok, lupina« tako daleč od slovenskega *kača*, da to domnevo ni mogoče vzeti resno v pretres. Srbohrvaško je *cochlea* dalo *kčča* »zidarska žlica, zajemalka«, slovensko samo v Režiji *čača* »zajemalka« iz furlanskega *ciazze* (o tem Skok, ERHS II 10). Kasneje je Skok, Etnolog V—VI 46 d. opozarjal na srbohrvaške dialektične oblike *gačka*, *gaška* poleg *kačka*, *kaška* »zmija«, ki naj bi bile prehodne evfemistične tvorbe od prvotnega *gadъ* do *kača*. To svoje mnenje ponavlja Skok še v ERHS I 542 (pri geslu *gād*), vendar so to lahko samo lokalna vmesna križanja med *gad* in *kača*, o katerih v slovenščini ni izpričanih sledov. Prešernov verz »tam vidi gnezditi strupene gade« je samo licentia poetica. Do neke mere je narečno sinonim *zmija* z obema pomenoma »serpens« in »draco«, pri starejših avtorjih *zmij* (m.) »Natter, Schlange, Drache, Lindwurm« (Megiser) poleg *zmet* (m.), v 16. st. *smiet* »draco« (Bohorič, Megiser), kasneje *smiet* (Hipolit) in pri Pohlínu *zamjět* »draco«. Pleteršnik navaja iz Gabrij pod Krasom *změt* (m.), g. *změta* »Schlange« po Erjavcu, LMS, 1882—83, 338, 339 poleg *zmetiča* (f.). Miklošič je v svojem etimološkem slovarju, 403 pravilno uvrstil ta nenavadni apelativ k besedni družini *zmij* (m.), *zmija*, vendar ga ni rekonstruiral. Najbolj verjetno je treba izhajati iz *zъmjętъ, torej nekako »zmajev mladič«, vendar ne nevtrium, kot je pri apelativih navada, ampak maskulinum, kakor ga srečujemo samo pri antroponimih. Zanimiv je Pohlínov *zamjět*, kar kaže na praslovansko *zъmjętъ, primerjaj rusko *zomija*. V cerkvenoslovanskih tekstih srečujemo *zъmij*, *zъmij* poleg *zmij*, *zъj*, *zъj*, *zъj*, *zъj*, *zъj* iz indoevropske

osnove *ǵhem- »zemlja«, primerjaj litavsko žemašliaužė »kača« k žėmė »zemlja«, albansko dēmjē »gosenica« k dē »zemlja« (Fraenkel, ZSPH XIII 236).¹ Stari adjektiv *zmbjbnъ je izpričan v toponimu Zminec, 1291 in villa Trachen, 1500 Smintzi (plural!) in v fitonimu zmiñec »Arum maculatum«, poleg tega pa še v apelativu zmenē (n.) »spaćek« (<*zmbjbnę), ki ga Pleteršnik ne navaja, pojasni nam pa pomen toponima *zmbjbnъci in današnje priimke Zmanc, Zmanjšek, Zmajšek in po napačni dekompoziciji tudi Mencej.

To verjetno zelo staro pomensko izročilo naj podrobno razčistijo etnografi, obenem pa je tudi dokaz, da se odkriva v jeziku na vsakem koraku nekaj prese-
netljivega.

Poleg Skoka se je problema slovenskega kača dotaknil samo še Oštir, ki je v Razpravah ZDHF VI 196 rekonstruiral praslovansko *kākijā, kar je primerjal dokaj negotovo z nekaterimi domnevno predgrškimi imeni. Vendar bi brez težav lahko izhajali iz *kōkija z dolgim -ō- kot prevojno stopnjo k ide. -eu-, -ou-. Ta v baltskih jezikih izredno pogosto zastopana prevojna stopnja se pojavlja tudi v slovenščini in presenetljivo je, da je največ doslej ugotovljenih primerov prav v severozahodnem južnoslovanskem prostoru.² Iz osnove *keuk-, *kouk- »kriviti, pogibati« ima litavščina -ō- stopnjo pri kúoka, kúokas »Keule, Knüttel, Kegel, Kolben«. Sicer izhaja Būga Rinktiniai raštai II 211 iz indoevropskega *kwōka, ker je želel litavsko obliko uskladiti s slovanskim kvaka »kljuka«. Litavsko -uo- je največkrat refleks za staro -ō-, vendar tudi za -wō-. Zato v baltskih jezikih ta tako imenovani »Schwebeablaut« ni dovolj jasno razviden kakor v slovanskih. Pustimo vnmear druge baltske oblike, kakor je litavsko kùikis »prot, beraška palica« poleg kùkis in kukà, zanimajo nas predvsem slovanski refleksi.

Slovenskemu kvaka je izpričano še srbohrvatsko kvāka ter slovaško in gornjelužiško kvaka. Glagolom (za-)kvačiti, a tudi kvačkati ustreza slovaško kvačit', kavačkai' in gornjelužiško kvačić. Toda srbohrvaško temu pomensko odgovarja (zà-)kačiti poleg nātkačiti »prelisičiti«, makedonsko zakači »pripeti« in »vzpeti se (na konja)«, enako bolgarsko zakačam, kačvam konja. Slovensko kačiti, razkačiti »razjeziti« je kljub Bernekerju, SEW I 465 težko uskladiti s temi pomeni in enostavneje je sklepati na izvedenko od kača »serpens«. Omeniti je treba še slovensko pokvečiti »pohabiti«, pokvėka »pohabljenec« iz poredko izpričane stopnje *kvėk-.

Drugo pomensko skupino predstavlja slovensko káčka »der schiefe Abfall der schmalen Dachseite, der Walm« (dolenjsko, notranjsko) s sinonimom káč (Pivka). Oblika káč iz *kykjo- ne povzroča težav. Dolga -ū- stopnja je tudi v srbohrvaškem kika »perčin« in kičma »hrbtenica« (o tem Bezljaj, JiS XIX 88), ma-

¹ Tudi smok »zmaj« in smokulja »vrsta kače«, sbh. smūk poleg smōk (o arealih podrobno Skok, ERHS III 296, makedonsko in bolgarsko smok »vrsta kače«, cerkvenoslovansko in starorusko smokъ »serpens, dracov«, belorusko cmok »dobri deimon«, poljsko smok, cmok, cmuk, češko dialektalno smok, cmok, tmok, zmok, staročeško zmek »zmaj, hudič«, iz slovanščine litavsko smākas »zmaj« je verjetno staro *smjmkъ k smekniti, smicati, smukati, smukniti, staro smjmykati »plaziti se« (Miklošič, SEW 311; Skok, ERHS II 290; Machek, ESc² 717).

² Glej F. Bezljaj, Einige Fälle des -eu- : -o- Ablauts im Slavischen, Linguistica, IX, 1971, 23 d. K temu bi dodal še slovensko dialektično dabra »wasserreiche Gegend« (Pohorje), kar ustreza letonskemu toponimu Duobe in staropruskim imenom: jezer Doben, Dobrin. V Linguistica I 50 (SR VII) sem izhajal iz *dōbra, vendar je -o- na Pohorju nastal iz -a-. Naj omenim še slovensko gabali poleg poginiti, pogubiti, na otoku Mljetu gaba »arthritis« ali srbohrvatsko bāgav »lahm« poleg bugav »leprusus« (JiS XIX 19).

kedonsko *kičur* »šop, grozd, kobulja« in bolgarsko *kičur* »isto« poleg lotiškega *kūkums* »grba«; litavsko *kukūriai, kukārai* »zgornji del hrbta, grba« predstavlja verjetno kratko -ū- stopnjo, kakor jo imamo v slovenskem dialektičnem *keka* »bujni lasje«, *kečka* »šop« (<*kūk-). Naše *kačka* je lahko staro *kōk- ali *kūk-. Vprašanje je, če spada zraven tudi srbohrvaško *kačka* »neka otroška igra; zaostren klinček, ki odskakuje, če se po njem tolče« (Banat). Po Akademskem Rječniku je to izposojeno iz madžarščine. Miklošič, SEW 108 pritegne zraven tudi romunsko *kačkę* »neka otroška igra« in spravlja vse v zvezo s češkim *kačka* »raca«, poljsko *kaczka* »isto«, kar razlagajo bodisi iz antroponima *Katja* »Katarina« ali iz vabilnega klica *kac, kac!*

O madžarskem *kaczka* »pokvečen, enorok, kriv«, tudi »koder« sodijo novejši avtorji (Kniezsa, *A magyar nyelv szláv jövevényiszavai*, 860; Benkő, *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára II* 299), da ni izposojeno iz slovanskih jezikov. Celotna problematika teh homonimov bo potrebovala še natančnejšega sistematičnega pretresa.

Slovenščina pozna iz polne -eu-, -ou- stopnje osnove *keuk-* tudi glagole *kúčati* »čepeti«, *kučiti se* »počepniti« in *čučati, čučeti, čúčniti* »čepeti« in verjetno spada zraven tudi *čučkati* »s prižgano svečo vrteti okoli nog« (Ščavnica) in *kúcati se* »Wellen, schlagen« (Rezija) poleg *kuc* »die Welle«, knjižno *prekucniti* »umstürzen«. Niso pa s tem izčrpani vsi primeri te izredno razvejane besedne družine, ki nam pokaže, koliko različnih refleksov se je razvilo v praslovanskih narečjih v času, ko je bil prevoj še produktivno besedotvorno sredstvo.

Jože Pogačnik

Filozofska fakulteta v Novem Sadu

MODEL GOLDSMITHOVEGA ROMANA WAKEFIELDSKI ŽUPNIK V GENEZI JUGOSLOVANSKE PRIPOVEDNE PROZE

V zgodovini evropskega romana ima zaradi literarnih pobud in kritičnih odmevov Goldsmithov *Wakefieldski župnik* (*The Vicar of Wakefield*) zelo vidno mesto. Književni uspeh in dejavni krog tega romana v svetovni književnosti lahko primerjamo le še z usodo posameznih del, ki so jih napisali J. W. Goethe, G. Flaubert, F. M. Dostojevski, A. Gide in M. Proust. To dejstvo, ki spada v slovstveno dinamiko zadnjih dveh stoletij, je utemeljeno v več razlogih, vendar sta odločilna predvsem dva. Prvi razlog je svojevrstna miselna in tematska struktura Goldsmithovega romana, ki jo je, to pa je drugi razlog, podprla Goethejeva brezrezervna aprobacija; oboje je tekstu pomagalo, da je ostal pomemben dejavnik v evropski kulturni zavesti prav do konca XIX. stoletja.